# QISHLOQ XO‘JALIGIGA OID SHARTNOMAVIY MUNOSABATLARNI TARTIBGA SOLUVCHI MILLIY VA XORIJIY QONUNCHILIK: QIYOSIY TAHLIL VA XULOSALAR

***Bekniyazov A.J.***

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi*

**Annotatsiya.** Ushbu tezisda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish va realizatsiya qilishga oid shartnomaviy munosabatlarni tartibga solishning fuqarolik-huquqiy jihatlari O‘zbekiston, Fransiya va Yevropa Ittifoqi qonunchiligi misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Shartnoma taraflari manfaatlari muvozanati, narxni belgilash, hisob-kitoblarni amalga oshirish va ishlab chiqaruvchini nohalol savdo amaliyotidan himoya qilish masalalari yoritiladi. Milliy qonunchilikni takomillashtirishga doir takliflar ilgari suriladi.

**Kalit so‘zlar:** qishloq xo‘jaligi, kontraktatsiya, shartnoma erkinligi, mahsulot yetkazib berish, ishlab chiqaruvchi, nohalol savdo amaliyoti, shartnomaviy javobgarlik.

Qishloq xo‘jaligida shartnomaviy munosabatlarning barqarorligi mahsulot yetishtiruvchining iqtisodiy manfaatlarini ta’minlash, qayta ishlash korxonalarini xomashyo bilan uzluksiz ta’minlash hamda oziq-ovqat ta’minotining ishonchliligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Mazkur munosabatlarga ishlab chiqarishning mavsumiyligi, tabiiy-iqlim sharoitlariga bog‘liqligi, mahsulotlarning tez buzilishi va xarajatlarning hosil olishdan oldin amalga oshirilishi xosdir. Bunday xususiyatlar shartnoma shartlarini belgilash va tavakkalchilikni taqsimlashda sohaviy yondashuvni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi milliy va xorijiy huquqiy mexanizmlarni qiyoslash asosida qishloq xo‘jaligi mahsulotini yetishtiruvchi hamda xaridor o‘rtasidagi shartnomaviy muvozanatni ta’minlashga qaratilgan takliflarni ishlab chiqishdan iborat. Tahlil doirasi asosan mahsulotni yetishtirish va xarid qilish munosabatlari bilan chegaralanib, qiyosiy-huquqiy va formal-yuridik usullardan foydalaniladi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 465-moddasida kontraktatsiya shartnomasining huquqiy mazmuni belgilangan. Unga ko‘ra, yetishtiruvchi qishloq xo‘jaligi mahsulotini qayta ishlash yoki sotish uchun xarid qiluvchi tayyorlovchiga topshiradi, tayyorlovchi esa mahsulotni qabul qilish va haqini kelishilgan tartibda to‘lash majburiyatini oladi. Maxsus qoidalar bilan tartibga solinmagan munosabatlarga mahsulot yetkazib berish to‘g‘risidagi qoidalar, tegishli hollarda davlat ehtiyojlari uchun tovarlar yetkazib berishga oid qoidalar tatbiq etiladi. Bu kontraktatsiyaning oldi-sotdi munosabatlari tizimidagi maxsus shartnoma ekanligini ko‘rsatadi.

Kodeksning 466-moddasi yetishtiruvchining mahsulotni shartnomada belgilangan miqdor va assortimentda topshirish majburiyatini nazarda tutadi. 467-moddaga ko‘ra, shartnomada boshqacha tartib belgilanmagan bo‘lsa, tayyorlovchi mahsulotni yetishtiruvchi joylashgan yerda qabul qilishi va olib ketishni ta’minlashi lozim. Shuningdek, shartnomaga muvofiq va belgilangan muddatda keltirilgan mahsulotni qabul qilishdan bosh tortishga yo‘l qo‘yilmaydi. Mazkur qoidalar mahsulotni topshirish va qabul qilish bosqichida taraflarning o‘zaro majburiyatlarini aniqlashtirib, yetishtiruvchining manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Fransiya tajribasida qishloq xo‘jaligi shartnomalarini tartibga solishda shartnomani tuzish jarayoni va uning mazmuniga alohida e’tibor qaratiladi. Qishloq xo‘jaligi va dengiz baliqchiligi kodeksining L631-24-moddasi belgilangan istisnolarni hisobga olgan holda agrar mahsulotlar oldi-sotdisini yozma shartnoma asosida rasmiylashtirishni nazarda tutadi. Ushbu modda qamrab oladigan birinchi xaridor bilan munosabatlarda shartnoma tuzishdan oldin ishlab chiqaruvchining taklifi taqdim etilishi belgilangan. Bu ishlab chiqaruvchining shartnoma shartlarini shakllantirishdagi ishtirokini kuchaytiruvchi mexanizm sifatida baholanishi mumkin.

Fransiya huquqida narxni belgilash yoki qayta ko‘rib chiqish mezonlarida ishlab chiqarish xarajatlari va ularning o‘zgarishini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlarni hisobga olish ham nazarda tutilgan. Shartnoma mazmunida mahsulot miqdori va sifati, yetkazib berish, to‘lov, shartnoma muddati, fors-major va bekor qilish

shartlariga oid qoidalar qamrab olinadi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, uzoq muddatli agrar shartnomalarda narxning iqtisodiy asoslarini oldindan kelishish taraflar o‘rtasidagi nizolarni kamaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Yevropa Ittifoqining 2019/633-son Direktivasi esa qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari ta’minoti zanjirida nohalol savdo amaliyotini cheklashga qaratilgan. Uning qo‘llanish doirasiga tushuvchi munosabatlarda, belgilangan hisoblash qoidalari va istisnolarni inobatga olgan holda, tez buziladigan mahsulotlar uchun 30 kundan, boshqa agrar va oziq-ovqat mahsulotlari uchun 60 kundan kech to‘lash taqiqlanadi. Shuningdek, xaridorning narx, sifat, yetkazib berish yoki to‘lov shartlarini bir tomonlama o‘zgartirishi, ayrim asossiz xarajatlarni yetkazib beruvchi zimmasiga yuklashi va o‘z huquqlarini himoya qilgan yetkazib beruvchiga tijoriy tazyiq o‘tkazishiga qarshi qoidalar belgilangan. Mazkur direktiva O‘zbekistonda bevosita amal qilmaydi; u qiyosiy tahlil uchun huquqiy model vazifasini bajaradi.

Ko‘rib chiqilgan normalar qiyosi uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishni ajratish imkonini beradi: O‘zbekiston Fuqarolik kodeksida mahsulotni topshirish va qabul qilish majburiyatlari; Fransiya qonunchiligida muzokara jarayoni va shartnoma mazmuni; Yevropa Ittifoqi direktivasida esa iqtisodiy jihatdan kuchli xaridorning nohalol xatti-harakatlarini cheklash mexanizmlari yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu farqlar milliy huquqda tegishli himoya vositalari umuman mavjud emasligini anglatmaydi. Ular agrar shartnomalarga oid maxsus kafolatlarni takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilashga yordam beradi.

Tahlil asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin.

Birinchidan, kontraktatsiya shartnomalari uchun mahsulot miqdori, sifatni tekshirish usuli, qabul qilish joyi, tashish xarajatlari, narx yoki uni hisoblash formulasi, to‘lov muddati va tavakkalchilikni taqsimlashni qamrab oladigan minimal shartlar tizimini aniqlashtirish maqsadga muvofiq. Bunda shartnomani tuzilgan deb hisoblash uchun zarur muhim shartlar bilan taraflarga tavsiya etiladigan qo‘shimcha shartlarni farqlash lozim.

Ikkinchidan, uzoq muddatli shartnomalarda narxni qayta ko‘rib chiqishning oldindan kelishilgan mexanizmini rivojlantirish zarur. Bunday mexanizm xarajatlar yoki bozor ko‘rsatkichlari o‘zgarganda qo‘llanadigan mezonlar, axborot manbalari va hisoblash davriyligini belgilashi kerak. Narxni o‘zgartirish bir tarafning ixtiyoriga bog‘lab qo‘yilmasligi lozim.

Uchinchidan, tez buziladigan mahsulotlar bo‘yicha to‘lov muddatlarini alohida tartibga solish imkoniyatini baholash talab etiladi. Xorijiy huquqdagi muddatlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish o‘rniga, milliy bozordagi hisob-kitob amaliyoti va ishlab chiqaruvchilarning aylanma mablag‘larga ehtiyoji o‘rganilishi zarur.

To‘rtinchidan, agrar ta’minot zanjirida nohalol shartnomaviy xatti-harakatlarning maxsus belgilarini aniqlashtirish maqsadga muvofiq. Jumladan, qabul qilingan mahsulot narxini asossiz pasaytirish, kelishilmagan xarajatlarni ushlab qolish va sifatni baholash tartibini bir tomonlama o‘zgartirish holatlariga nisbatan samarali himoya vositalari nazarda tutilishi lozim.

Beshinchidan, tabiiy-iqlim xavflarini taqsimlashda hodisa, uning majburiyat ijrosiga ta’siri va taraflarning xatti-harakatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholash mexanizmini ishlab chiqish kerak. Shartnomada xabardor qilish, dalillarni taqdim etish, zararni kamaytirish va ijro shartlarini qayta kelishish tartiblarining belgilanishi huquqiy aniqlikni oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, qishloq xo‘jaligiga oid shartnomaviy munosabatlarni takomillashtirish shartnoma erkinligi, majburiyatlar barqarorligi va ishlab chiqaruvchining asoslangan manfaatlarini himoya qilish o‘rtasidagi muvozanatga tayanishi lozim. Xorijiy tajribadan foydalanishning asosiy yo‘nalishi shartnoma mazmunining aniqligi, narx va to‘lov mexanizmlarining shaffofligi hamda nohalol savdo amaliyotiga qarshi samarali kafolatlarni milliy huquqiy tizimga moslashtirishdan iborat.

Foydalanilgan manbalar

O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (ikkinchi qism). 1996 yil 29 avgust. 465–467-moddalar. Rasmiy manba: LexUZ.

Code rural et de la pêche maritime. Article L631-24. Rasmiy manba: Légifrance.

Directive (EU) 2019/633 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on unfair trading practices in business-to-business relationships in the agricultural and food supply chain // Official Journal of the European Union. L 111, 25.04.2019. P. 59–72.